

Arava
Institute

מכון הערבה מעמד ואדי ערבה

השפעות הסיפוח על ניהול משאבי טבע וצדק סביבתי באגן נהר הירדן

Arava Institute for Environmental Studies
www.arava.org

יולי 2020

הסיפוח של חלקים מהגדה המערבית יוביל להחרכת האיומים הקיומיים על אזורנו-משבר האקלים והסכסוך המתמשך בין הישראלים לפלסטינים. מכון הערבה פועל לקידום שיתוף פעולה סביבתי חוצה-גבולות סביב שני משברים אלו דרך לימודים, מחקר ודיפלומטיה ציבורית.

מומחים סביבתיים ממכון הערבה מעלים חששות כבדים בנוגע לנזק שייגרם על ידי סיפוח ישראלי של חלקים מאזור C - לסביבה האנושית, לסביבה הטבעית וכן לתקווה להסכמים עתידיים שיביכולתם להביא לפתרון צודק והוגן של הסכסוך.

מהלך הסיפוח, כפי שהוצע על ידי ממשלת ישראל הנוכחית, הוא צעד חד-צדדי שיספח אדמות אך לא אנשים, צעד שיעמיק את מאזן הכוחות הלא שוויוני שבבסיס הכיבוש הישראלי וירחיק עוד יותר את הסיכויים להגיע להסכם שלום צודק והוגן. אגן נהר הירדן מהווה "נקודה חמה" לשינויי אקלים. מחקר של אוניברסיטת תל אביב מנבא התקצרות של חודשי החורף במזרח אגן הים התיכון מארבעה חודשים לחודשיים, והתארכות הקיץ בחודשיים (Hochman et al. 2018). מזרח אגן הים התיכון מקבל בחורף את חלק הארי של המשקעים השנתיים, מה שמאפשר קיום חקלאות לאורך השנה. סקירה של מאמרים שפורסמו לאחרונה על טמפרטורה, משקעים ונתונים הידרולוגיים אחרים (Tal 2019) מתריעה מפני הצטמצמות הכנרת, מאגר המים שמשמש מדינות רבות באזור. עם עליית הטמפרטורות משנה לשנה ופיחות משמעותי במשאבי מים, שינויי האקלים ישפיעו לרעה על יכולתם של חקלאים באזור לייצר מזון (Behar & Kaplan 2019).

הסיפוח, בשילוב עם השפעות שינויי האקלים על האזור, יעמיק אי-הצדק הסביבתי הקיים על ידי שלילת זכויות ובידוד של קהילות פגיעות בשטחים המסופחים, דבר שיעמיד אותן בסיכון סביבתי רב יותר. העיתוי המוצע לסיפוח, בתקופה בה העולם מבוצר תחת מגפה בינלאומית ועומד על סף משבר כלכלי עצום, יחמיר אף יותר את אי-הצדק הסביבתי באזור. לא ניתן להפריד בין סוגיות כלכליות, לאומיות וסביבתיות.

הנתיב הנוכחי שנוקטת הממשלה החדשה לעבר סיפוח מאיים למחות את יכולתם של ארגוני חברה אזרחית כמו מכון הערבה להמשיך בעבודה הסביבתית האקוטית, חוצת-הגבולות, עם שותפים פלסטינים וירדנים. עבודה זו אינה שייכת לקשת הפוליטית של ימין ושמאל. היא קיבלה תמיכה ממספר לא מבוטל של ממשלות ישראל לאורך השנים והיא נותנת מענה לצרכי כדור הארץ ובני האדם המאכלסים אותו.

מהרגע שבו יחל תהליך הסיפוח יהיה זה בלתי אפשרי להמשיך ולעסוק בשיתוף פעולה סביבתי חוצה גבולות, דבר שיוביל להשלכות סביבתיות הרות גורל.

השפעות סביבתיות ספציפיות של הסיפוח כוללות:

הכנרת משמשת כאחד משני מאגרי המים העיקריים של מדינת ישראל לשנים שחונות. אקוויפרי ההר והחוף מהווים את המאגר השני. שנים גשומות, בהן מתמלא האגם בכמויות ניכרות של מים מתוקים, מאפשרות לישראל להפחית בשאיבת מי תהום ובכך לשקם את מאגרי המים התת-קרקעיים (אקוויפרים). עליית מפלס הכנרת (כתוצאה ממי גשמים או זרימת מקורות אליה) מסייעת בשימור המאזן האקולוגי המימי העדין בכך שהיא תורמת לדילול המים המלוחים הדולפים באופן קבוע אל האגם ממעינות בקרקעיתו ולאורך חופיו. אשתקד הגיעה רמת המליחות של מי האגם לרמה קריטית שלא איפשרה להשתמש במים ללא מהילתם במקורות מים מתוקים אחרים, כמו מים מותפלים. הכנרת משמשת בשגרה כמקור הזנה למוביל הארצי וכמאגר מים לשעת חירום. על כן, האגם מהווה את אחד הפרמטרים החשובים בביטחון הלאומי של מדינת ישראל.

באשר לכמות המים שזרמה בעבר לירדן הדרומי, 45% ממנה בממוצע הגיעו מהכנרת אך מרבית המים הגיעו מהיובלים המזרחיים בירדן ומנהר הירמוך. כיום, מרבית מי הירמוך נצרכים על ידי סוריה וירדן. לפי הסכם השלום בין ישראל לירדן, ישראל רשאית לשאוב 20 מיליון מטר מעוקב (מלמ"ק) בשנה מהירמוך (פחות מ-4% מהספיקה השנתית שלו), ובנוסף לכך מקבלת ירדן 50 מלמ"ק מים בשנה ממי הכנרת (כ-15% משיעור ההתחדשות הממוצע של האגם). בעוד שישראל חסמה למעשה כמעט את כל זרימת המים מהכנרת לירדן הדרומי, סוריה וירדן מנצלות באופן מוחלט את נהר הירמוך כמעט ללא הזרמת מים לירדן הדרומי. לסיכום, רוב מקורות המים הטבעיים של הירדן הדרומי נצרכים על ידי סוריה והממלכה הירדנית, בזמן שישראל חייבת לשמר די מים בכנרת על מנת להבטיח את האספקה השנתית לירדן (50 מלמ"ק מים בשנה) ולשמר את איכות המים והמאזן האקולוגי המימי. הכמות שנותרת מנוצלת על ידי ישראל.

ככל מקורות המים הטבעיים במזרח התיכון, נהר הירדן הוא מקור מים חוצה-גבולות. הוא משותף ומנוצל על ידי סוריה, לבנון, ירדן, פלסטין וישראל. על כן, פתרון בר-קיימא לניהול משאב רב ערך ורגיש לשינויים כמו זה יכול להיות מושג רק כאשר כלל המדינות במורד הזרימה פועלות בתיאום. הסיפוח יאיים על היכולת של אוכלוסיות אלה להמשיך לעבוד יחד, אפילו במסגרת המוגבלת הנוכחית. הסיפוח יהפוך את רמת שיתוף הפעולה המצומצמת בין ישראל לירדן רעועה אף יותר ולבסוף, יאיים על אספקת המים האסטרטגית של ישראל.

מפה של אגן נהר הירדן (מקור: UNDP/Green Cross)

תופעת הבולענים בים המלח הולכת ומחריפה והסוגיה סובלת מהזנחה ממשלתית מכל הצדדים המעורבים. אגן ים המלח, על כל אוצרותיו, נמצא בסכנת אובדן הולכת ומתקרבת. הפתרון היחיד הוא אימוץ גישה אזורית. ים המלח שמהווה את נקודת הסיום לנהר הירדן ואגן ים המלח (אגן ללא ניקוז), הוא למעשה מערכת חוצת-גבולות. כמתואר בחלק הקודם, ישראל, ירדן, סוריה, לבנון ופלסטין, כמדינות הנמצאות במורד הזרימה, הינן שותפות בזכות השימוש במים (באיכות ובכמות). לשינויי האקלים ושיבת יתר מחלקיה הצפוניים של המערכת יש השלכות הרסניות על נהר הירדן הדרומי וים המלח. כיום, ים המלח מתכווץ בקצב מדאיג של יותר ממטר בשנה. מערכת אקולוגית ייחודית זו, יחידה במינה בעולם כולו ובעלת חשיבות כלכלית עצומה לתיירות ולהפקת מחצבים, הולכת ומתפוררת לרצף של בולענים. מדינות האזור אינן יכולות לשבת בחיבוק ידיים ולצפות מן הצד בטרגדיה המתרחשת לנגד עיניהן; הן גם אינן יכולות להרשות לעצמן להרים ידיים ולוותר על משאב כה חשוב, מורשת לתושבי האזור והעולם כולו. שיתוף פעולה אזורי הוא הדרך היחידה להצלת ים המלח, והזמן לעשות זאת הולך ואוזל. השפעות שינויי האקלים על מקורות המים באזור ברורות. מאז 1967, הפלסטינים נותקו כליל מים המלח ואילו ישראל וירדן ממשיכות לנצל את משאבי המינרלים והמים, תוך התחשבות מועטה בנזק האקולוגי. הסיפוח מתפקד כמכפיל איומים במניעתו כל התקדמות אפשרית בפתרון הבעיות הסביבתיות בים המלח. הוא יבטל כל אפשרות לישראל, פלסטין וירדן להגיע להסכם צודק ובר-קיימא לניהול משאב יקר ערך זה, אתר מורשת עולמית.

מי תהום הם מקור המים המתוקים החשוב ביותר לישראלים ופלסטינים כאחד. שני שלישי מאזור החלחול של אקוויפר ההר שוכן בתוך הגדה המערבית, והוא משמש כמקור המים הנגיש היחיד לרשות הפלסטינית. יכולת הקיום לטווח ארוך של אקוויפר ההר תלויה בניהול השאיבה יחד עם חלחול מי הגשמים. שינויי האקלים והעליה בביקוש למים גורמים כבר היום לשאיבת יתר והתדרדרות איכות המים. המצב חריף ביותר באקוויפר החוף של רצועת עזה, שסובל מפגיעה אנושה באיכות המים כתוצאה משאיבת יתר מסיבית. כיום, המים אינם ראויים לשתיה, דבר שיצר משבר הומינטרי שהולך ומחריף. הדרך היחידה למזער התדרדרות ארוכת-טווח של שני האקוויפרים היא דרך הסכמים חזקים, הדדיים, בין ישראל לרשות הפלסטינית סביב סוגיית המים. הקצאות המים שניתנו תחת הסכמי אוסלו אינן מספקות עוד על מנת לענות על הביקוש המיידי והעתידי למים. סיפוח ישראלי חד צדדי של שטחים מהגדה המערבית משמעו הגבלת הגישה של פלסטינים למי תהום, והוא יהפוך את האפשרות להסכמים הדדיים לכמעט בלתי אפשרית. ללא ביטחון מים לא יכול להיות ביטחון אזורי, וצעדים חד צדדיים מהווים איום על שניהם.

מפה של אקוויפר ההר והחוף

"Agreement to share Water between Israelis and Palestinians: The FoEME Proposal", EcoPeace 2012 :מקור:

בהיעדר משאבי טבע לייצור אנרגיה קונבנציונלית (מבוססת דלקים), מייבאת פלסטין את רוב החשמל שלה מישראל, מה שמותיר את האוכלוסיה הפלסטינית תלויה לחלוטין בישראל לסיפוק צרכיה האנרגטיים. סיפוח חלקים נרחבים מאיזור C בגדה המערבית יקשה מאוד על התפתחות כלשהי במשק האנרגיה הפלסטיני.

גם אם רק 3% מאזור C (שמהווה 61% מהגדה המערבית) ישמשו לייצור אנרגיה סולרית, פלסטין תוכל בקלות לייצר 3,000 מגה וואט שיתרמו באופן משמעותי להפחתת התלות בייבוא ויורידו מהלחץ על משק האנרגיה הישראלי. קצב גידול האוכלוסיה הגובר, הן בחברה הישראלית והן בפלסטינית, לצד התארכות הקיץ והתקצרות החורף כתוצאה משינויי האקלים יגבירו את הלחץ על חברת החשמל לספק אנרגיה לכלל התושבים באזור, מצב שאינו בר-קיימא לטווח ארוך. יתר על כן, הסיפוח עלול לעכב או אף לסגור את אפשרויות הייבוא של חשמל ודלקים מירדן לגדה המערבית. הסיפוח אף יכול להוביל לעליה בביקוש לאנרגיה בגדה כתוצאה מהאצת בניה של התנחלויות ישראליות, מרגע בו ישראל תטען לריבונות באזור. בדומה למשאבי טבע אחרים, יש לנהל את משאב האנרגיה על בסיס אזורי. צרכי האנרגיה של קהילות שבעקבות הסיפוח תחיינה זו לצד זו תחת תחומי שיפוט שונים בתכלית לא יענו כראוי, דבר שיוביל למחסור באנרגיה ולא-צדק סביבתי.

בקעת הירדן היא רצועת אדמה פוריה הנפרשת לאורך הגדה המזרחית והמערבית של נהר הירדן. האזור ממועט באוכלוסיה ואינו מפותח, וככזה מהווה את עתודת הקרקע הגדולה ביותר לפיתוח עתידי בגדה המערבית. הפלסטינים מכנים את בקעת הירדן "אסם התבואה" מכיוון שהיא מהווה 50% מכלל השטחים החקלאיים ומיוצרים בה 60% מהירקות הנצרכים בגדה המערבית. חשיבותה של בקעת הירדן נעוצה בעובדה שמדובר באזור חם ופורה באופן טבעי שניתן להשתמש בו לחקלאות לאורך כל השנה, שממוקם באגן הניקוז החשוב ביותר בפלסטין. בקעת הירדן מהווה יותר מרבע מהגדה המערבית, עם אוכלוסיה שמונה כ-65,000 איש, כולל העיר יריחו. גודל השטח החקלאי הוא כ-280 אלף דונם, 38.8% מהשטח הכולל של בקעת הירדן. הפלסטינים שולטים על 50 אלף דונם והמתנחלים שולטים על 27 אלף דונם (בצלם).

לפי נתוני הבנק העולמי, ההכנסה הפוטנציאלית מחקלאות (בהינתן גישה מלאה של הפלסטינים לשטח חקלאי זה) יכולה להגיע עד מיליארד דולר בשנה. עם שיעור גידול אוכלוסין של 1.8% בשנה (CIA World Fact Book), האוכלוסיה הפלסטינית בגדה המערבית צפויה להכפיל את עצמה ב-40-50 השנים הבאות, דבר שיפעיל אף יותר לחץ על משאבי קרקע ומים. כל תחזית שלוקחת בחשבון את גידול האוכלוסין המתמשך חייבת להכיר גם בלחץ הגובר על אספקת המזון. הסיפוח עלול לשלול גישה לאלפי חקלאים פלסטינים לאדמות חקלאיות שהן ישראל והן פלסטין מסתמכות עליהן כדי להזין את אוכלוסיית האזור. אם אספקת המזון לפלסטינים תצטמצם בעקבות הגבלת

גישה או הפקעת אדמות, ביטחונם התזונתי יעמוד תחת איום. צעדים חד צדדיים כמו סיפוח הגדה המערבית ובקעת הירדן מאיימים לבטל כל יוזמה אזורית שיתופית לפתרון סוגיות המים, האנרגיה והמזון שמאיימות על האזור ורק תחרפנה עם גידול האוכלוסין ומשבר האקלים.

משבר האקלים הוא סוגיה בינלאומית חוצת-גבולות עם השלכות עמוקות על משאבי טבע וצדק סביבתי. רק בעזרת שיתוף פעולה, בעיקר סביב נושאים של הסתגלות לשינויי האקלים, יוכל האזור להבטיח את שלמותן של מערכות אקולוגיות, ניהול בר-קיימא של משאבי טבע ואת רווחתם של קהילות פגיעות ביותר שכבר היו סובלות מקיפוח, משאבים מוגבלים ועוני. בתקופה זו בה העולם והאזור מנסים להתאושש ממגיפה הרסנית ומתמודדים עם איום קיומי של עליית טמפרטורות עולמיות שנתית, על מנהיגי ישראל לשאול את עצמם אם זוהי העת לנסות להגשים את חלומם של מיעוט קטן מקרב אזרחי ישראל תוך התעלמות מצרכיהם של רוב אזרחי המדינה ושכנינו לעתיד הטומן בחובו תקווה.

תרמו לתקציר זה:

פרופ' אילון אדר, פרופסור אמריטוס, אוניברסיטת בן גוריון בנגב; יו"ר, ועד מנהל, מכון הערבה
ד"ר קלייב ליפקין, מנהל המרכז לניהול משאבי מים חוצי-גבולות, מכון הערבה
ד"ר מירי לביא-נאמן, מנהלת המרכז לסוציו-אקולוגיה מדברית, מכון הערבה
ד"ר טארק אבו-חאמד, רכז אקדמי ומנהל המרכז לאנרגיה מתחדשת ושימור אנרגיה, מכון הערבה
דוד לרר, מנכ"ל מכון הערבה
עליזה מאיו, סמנכ"ל מכון הערבה

מקורות

בצלם: https://www.btselem.org/jordan_valley

Behar, G., M. Kaplan. 2019. "Will Israel be able to feed itself? Thoughts about Israeli agriculture in the shadow of global climate change." Gideon Behar Newsletter Feb 20th, 2019.

CIA World Fact Book <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/index.html>. accessed July 1st, 2020.

Hochman, A., T. Harpaz, H. Saaroni, P. Alpert. 2018. "The seasons' length in 21st century CMIP5 projections over the eastern Mediterranean." Int. J. Climatol. 38: 2627–2637.

Niksic, Orhan, Nasser Eddin, Nur, and Cali, Massimiliano. "Area C and the Future of the Palestinian Economy" Washington, D.C. A WORLD BANK STUDY, <http://documents1.worldbank.org/curated/en/257131468140639464/pdf/Area-C-and-the-future-of-the-Palestinian-economy.pdf>

Tal, A. 2019. "The implications of climate change driven depletion of Lake Kinneret water levels: the compelling case for climate change-triggered precipitation impact on Lake Kinneret's low water levels." Sci. Total Environ. 664: 1045–1051.

World Bank Report No. AUS2922 WEST BANK AND GAZA Area C and the Future of the Palestinian Economy October 2, 2013 Poverty Reduction and Economic Management Department Middle East and North Africa <http://documents1.worldbank.org/curated/en/137111468329419171/pdf/AUS29220REPLAC0EVISION0January02014.pdf>

מכון הערבה ללימודי הסביבה
קיבוץ קטורה, ד.ג. חבל אילות 8884000, ישראל
+972-8-6356618 • info@arava.org
www.arava.org